

Fatih Yahya Ayaz, Prof.Dr.

1971 yılında İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (1995). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, "Bahrî Memlûkleri Döneminde Haremeyn Hizmetleri" konulu teziyle yüksek lisansını (1998), "Memlûkler Döneminde Vezirlik (1250-1517)" adlı çalışmasıyla doktorasını (2004) tamamladı. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak tayin edildi (2002). 2008 yılında yardımcı doçent, 2009'da doçent, 2014'te profesör oldu. Halen aynı fakültede öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 814
İSAM Yayınları 165
Temel Kültür Dizisi 35
© Her hakkı mahfuzdur.

MEMLÜKLER (1250-1517)

Fatih Yahya Ayaz

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı Mütvevelli Heyeti'nin
28.12.2004 gün ve 1163 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Haziran 2015
Dördüncü Basım: Mayıs 2022
ISBN 978-625-7069-24-3
Kapak görseli: Bâbüzüveyle, Kahire

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 (pbx) Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Ayaz, Fatih Yahya

Memlûkler (1250-1517)/Fatih Yahya Ayaz. – 4. bs.– İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
216 s. ; hrt. ; res. ; 19,5 cm. – (Yayın No. ; 814. İSAM Yayınları ; 165. Temel Kültür Dizisi ; 35)

Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-625-7069-24-3

İçindekiler

Kısaltmalar • 11

Önsöz • 13

Giriş • 17

I. Kelime ve Kavram Olarak Memlûk
ve Memlûk Sistemi • 19

A. Kelime ve Kavram Olarak Memlûk • 19

B. Memlûk Sistemi • 20

II. Memlûk Devleti'nin Kuruluşu • 25

Birinci Bölüm

TÜRK (BAHRÎ) MEMLÜKLERİ DÖNEMİ

(648-784/1250-1382) • 29

I. Kuruluş Dönemi • 31

A. el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmânî
(648-655/1250-1257) • 31

B. el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz
(657-658/1259-1260) • 32

II. Gelişme ve Teşkilâtlanma Dönemi • 34

A. el-Melikü'z-Zâhir Baybars el-Bundukdârî
(658-676/1260-1277) • 34

B. el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun
(678-689/1279-1290) • 36

C. el-Melikü'l-Eşref Halil (689-693/1290-1293) • 37

- III. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanatına Kadar Geçiş Dönemi • 38
- A. Muhammed b. Kalavun'un Birinci Saltanatı (693-694/1293-1295) • 38
- B. el-Melikü'l-Âdil Zeynüddin Ketboğa (694-696/1294-1296) • 38
- C. el-Melikü'l-Mansûr Hüsâmeddin Lâçin (696-698/1296-1299) • 39
- D. Muhammed b. Kalavun'un İkinci Saltanatı (698-708/1299-1309) • 39
- E. el-Melikü'l-Muzaffer Baybars el-Çaşnigîr (708-709/1309) • 41
- IV. Yükselme Dönemi: Muhammed b. Kalavun'un Üçüncü Saltanatı (709-741/1309-1341) • 41
- V. İstikrarsızlık ve Duraklama Dönemi • 43
- A. el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Ebû Bekir (741-742/1341) ve el-Melikü'l-Eşref Alâeddin Küçük (742/1341) • 43
- B. el-Melikü'n-Nâsır Şehâbeddin Ahmed (742-743/1342) • 44
- C. el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil (743-746/1342-1345) • 44
- D. el-Melikü'l-Kâmil Seyfeddin Şaban I (746-747/1345-1346) • 45
- E. el-Melikü'l-Muzaffer Zeynüddin Hacı I (747-748/1346-1347) • 45
- F. el-Melikü'n-Nâsır Nâsırüddin Hasan (birinci saltanatı: 748-752/1347-1351) • 45
- G. el-Melikü's-Sâlih Selâhaddin (752-755/1351-1354) • 46
- H. el-Melikü'n-Nâsır Nâsırüddin Hasan (ikinci saltanatı: 755-762/1354-1361) • 46
- I. el-Melikü'l-Mansûr Selâhaddin Muhammed (762-764/1361-1363) • 47
- J. el-Melikü'l-Eşref Zeynüddin Şaban II (764-778/1363-1376) • 47

- K. el-Melikü'l-Mansûr Alâeddin Ali
(778-783/1376-1381) • 48
- L. el-Melikü's-Sâlih Zeynüddin Hacı II
(birinci saltanatı: 783-784/1381-1382;
ikinci saltanatı: 791-792/1389-1390) • 48

İkinci Bölüm

ÇERKEZ (BURCÎ) MEMLÜKLERİ DÖNEMİ

(784-923/1382-1517) • 51

- I. Çerkez Memlûkleri'nin Teşekkülü • 53
- II. Kuruluş Dönemi • 55
- A. el-Melikü'z-Zâhir Berkuk
(birinci saltanatı: 784-791/1382-1389;
ikinci saltanatı: 792-801/1390-1399) • 55
- B. el-Melikü'n-Nâsır Ferec (801-815/1399-1412) • 56
- C. el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî
(815-824/1412-1421) • 57
- III. İstikrar Dönemi • 59
- A. el-Melikü'l-Eşref Barsbay (825-841/1422-1438) • 59
- B. el-Melikü'z-Zâhir Çakmak (842-857/1438-1453) • 60
- C. el-Melikü'l-Eşref İnal (Aynal) (857-865/1453-1461) • 60
- D. el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem (865-872/1461-1467) • 61
- E. el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (872-901/1468-1496) • 62
- IV. İstikrarsızlık Dönemi • 64
- V. Gerileme ve Yıkılış Dönemi • 65
- A. el-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri (906-922/1501-1516) • 65
- B. el-Melikü'l-Eşref Tomanbay (922-923/1516-1517) • 70

Üçüncü Bölüm

MEMLÜKLER'İN DIŞ İLİŞKİLERİ • 73

- I. Memlûk-Osmanlı İlişkileri • 75
- II. Memlûk-İlhanlı İlişkileri • 77
- III. Memlûk-Anadolu Selçuklu (468-707/1075-1308)
Münasebetleri • 77

- IV. Memlük-Altın Orda (1241-1502) İlişkileri • 79
V. Memlük-Timurlu (1370-1507) İlişkileri • 80
VI. Memlük Devleti'nin Komşu Müslüman
Beyliklerle İlişkileri • 81
VII. Memlükler'in Hıristiyan Devletlerle İlişkileri • 84

Dördüncü Bölüm

MEMLÜK DEVLETİ'NDE İDARİ ve MEDENİ YAPI • 87

- I. İdarî Yapı • 89
A. Sultan • 89
B. Halife • 90
C. Merkez Teşkilâtı ve Divanlar • 91
1. Askerî Görevler • 91
2. Sivil Bürokratların Üstlendiği Divanî Görevler • 95
3. Adli/Hukukî ve Dinî Görevler • 96
4. Divanlar • 98
D. Taşra Teşkilâtı • 101
1. Suriye (Şam) • 101
2. Mısır • 102
- II. Askerî Yapı • 103
A. Ordu Teşkilâtı • 103
B. Deniz Kuvvetleri • 105
C. Savaş Nizamı ve Silâhlar • 107
- III. Ekonomik Yapı • 109
A. Ziraat • 109
B. Sanayi ve Ticaret • 110
C. Devletin Gelirleri ve Para • 114
- IV. Sosyal Yapı • 115
A. Sosyal Sınıflar • 115
1. Askerî Aristokrasi • 117
2. Halk • 120
3. Azınlıklar • 122
4. Memlük Toplumunda Kadın • 123

B. Tasavvuf	• 125
C. Dinî Bayramlar, Merasim ve Kutlamalar	• 128
1. Dinî Bayramlar	• 128
2. Diğer Merasim ve Kutlamalar	• 130
V. Kültürel Yapı	• 133
A. Eğitim Öğretim	• 134
1. Mektep ve Medreseler	• 134
2. Cami, Hankah, Ribat, Zâviye ve Hastaneler	• 136
B. Dinî, Beşerî İlimler ve Önemli Temsilcileri	• 137
C. Sanat ve Mimari	• 140
Sonuç	• 143
Notlar	• 147
Sözlük	• 163
Kronoloji	• 171
Kaynakça	• 177
Dizin	• 193
Resimler ve Harita	• 199

Önsöz

Memlûkler, tarihteki en büyük müslüman-Türk devletlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yaşamış tarihçilerin “Türk Devleti” olarak isimlendirdikleri Memlûkler’i büyük devlet yapan unsurlar; Moğollar’a ve Haçlılar’a karşı iz bırakan başarılarla imza atmaları ve yaklaşık iki buçuk asır boyunca Mısır, Şam, Hicaz gibi İslâm dünyasının en önemli bölgelerini hâkimiyetleri altında tutmalarıdır. Askerî yapıya sahip bir devlet kuran Memlûkler, bu çalışmada ayrıntılarıyla ele alınacak olan kendilerine özgü saltanat sistemi ve güçlü ordularıyla da dikkat çekerler. Hânedan usulünün yerleşemeyişi ve Moğollar’ı dize getiren memlûk sistemine göre kurulmuş güçlü süvari birlikleri, bu devletin belirgin özellikleri olarak öne çıkar.

Memlûkler’in kurduğu teşkilât ve müesseseler, buldukları coğrafyada daha sonraki süreçte de ana hatlarıyla varlığını sürdürmüş, hatta bazı müesseseleri Osmanlı Devleti’ni de etkilemiştir. Özellikle ilmiye alanındaki kurumları Osmanlı Devleti’nin ilk dönem ulemâsı üzerinde önemli tesirler yapmış, ilk Osmanlı müderrisleri Mısır’da eğitim görmüştür. Yine İslâm dünyasının mânevî lideri olarak kabul edilen halifenin Mısır’da bulunması, Memlûkler’i konum olarak daha önemli bir noktaya yükseltmiş, bu sebeple Osmanlılar

İstanbul'un fethine kadarki süreçte Memlûkler'i bir anlamda "üst otorite" olarak görmüştür. Diplomatik yazışmalarda bu durumun izlerini görmek mümkündür. Ayrıca belirtmek gerekir ki, İstanbul'un fethi gibi Osmanlı ve Türk tarihi için büyük öneme sahip bir hadisenin tam tarihinin tespitinde de muasır Memlûk tarihçilerinin rivayetleri etkili olmuştur.

Memlûk Devleti, bahsedilen özelliklerine rağmen hak ettiği ilgiyi ülkemizde bugüne kadar görmemiştir. Bunun çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte bu devletin tarihiyle ilgili kaynakların Arapça olması başlıca etkenlerden biridir. Ülkemizde Türk tarihiyle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar, dil sorunu sebebiyle Memlûk Devleti'ne yeterince alâka göstermemiştir. Bununla birlikte İsmail Hakkı Uzunçarşılı başta olmak üzere Şehabeddin Tekindağ, İsmail Yiğit, Kâzım Yaşar Kopraran, Samira Kortantamer, Cüneyt Kanat, Süleyman Kızıltoprak, Altan Çetin ve Cengiz Tomar gibi az sayıda tarihçinin ilgi ve himmetleriyle bu devletle alâkalı bir takım çalışmalar yapılmıştır. İstifade ettiğimiz bu çalışmaların yazarlarına şükran borçluyuz. Son zamanlarda genç araştırmacıların alana yönelik yaptıkları lisans üstü tezleriyle bu konudaki çalışmaların hız kazandığını memnuniyetle müşahede etmekteyiz. Bunlar sayesinde söz konusu alanın daha çok ilgi çekeceği ümidini taşımaktayız. Bu çalışmanın temel hedefi de, Memlûk Devleti'nin ülkemizdeki tanınırlığını arttırmak ve alan üzerine çalışma yapan araştırmacıları teşvik etmektir.

Çalışma, memlûk sisteminin mahiyeti ve Memlûk Devleti'nin kuruluşundan bahsedilen bir giriş kısmıyla dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk (Bahri) Memlûkleri, ikinci bölümde de Çerkez (Burci) Memlûkleri dönemlerinin siyasî olayları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Memlûk Devleti'nin dış ilişkileri incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise Memlûkler'in idarî, medenî, sosyal ve kültürel hayatlarıyla alakalı bilgiler sunulmuştur.

Memlûk Devleti'ni bütün yönleriyle ve eksiksiz bir şekilde ele aldığı iddiasında olmayan bu çalışma, iyi niyetli çabalarımıza rağmen eksiklikler ve hatalar içeriyor olabilir. Bu eksiklik ve hataların giderilebilmesi için başta tarihçi meslektaşlarımız olmak üzere her sahadan araştırmacı ve okuyucunun katkı ve eleştirilerini büyük bir memnuniyetle karşılayacağımızı ifade etmek isteriz.

Araştırmamız sırasında birçok kişi ve kuruluştan önemli yardım ve destek gördüğümüzü de ayrıca belirtmeliyiz. Bu kişilerin başında, yüksek lisans ve doktora aşamalarında sadece danışmanlığımı yapmakla yetinmeyerek akademik kariyerim boyunca ilmî ve mânevî desteğini esirgemeyen hocam Prof.Dr. İsmail Yiğit gelmektedir. Kendisine şükranlarımı sunmayı öncelikli bir görev addetmekteyim. Yine İslâm tarihi sahasında yetişmemiz için emek veren Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı'nın emekli öğretim üyeleri, hocalarım Prof.Dr. Mustafa Fayda, Prof.Dr. Ziya Kazıcı, Prof.Dr. Cahit Baltacı ve Prof.Dr. Hulusi Yavuz'a da teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Çalışmamın her aşamasında görüşleri ile katkıda bulunan ve özellikle son tashihlerin yapılmasında emek sarfeden mesai arkadaşlarım Prof.Dr. Asım Yapıcı ve Doç.Dr. Hayri Kaplan ile Araştırma Görevlisi Aygül Düzenli'ye şükranlarımı belirtmeliyim. Önemli yardımlarını gördüğüm Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nin kurucularına, katkıda bulunanlarına ve mevcut yöneticilerine,

yine usanmadan ve şikâyet etmeden bana kitap temin etmek için gayret gösteren başta Abdurrahman Hacıismailoğlu olmak üzere bütün kütüphane personeline de teşekkürlerimi belirtmek isterim. Son olarak, kitabın basımını üstlenen İSAM'a hem bu açıdan hem de ülkemizdeki ilmî araştırmalara yönelik kıymetli katkılarından dolayı şükran borçlu olduğumu ifade etmeliyim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Fatih Yahya Ayaz
Adana, Temmuz 2014